

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ
Η ΣΧΕΣΗ ΜΕ ΤΟ ΠΑΡΕΛΘΟΝ

1. Το βάρος του παρελθόντος 35
2. Η μεταβολή του μελλοντικού σε παρελθόν στον Sartre 36
3. Η αντιμετώπιση του παρελθόντος 39
4. Η εξάρτηση του παρελθόντος από το παρόν 40
  - α Η διάπλαση της σημασίας στον Dilthey 41
  - β Το πέρασμα μέσα από το παρελθόν και το παρόν στον Proust 43
  - γ Η επενέργεια του σχεδίου του μέλλοντος στο παρελθόν στους Sartre και Marcel 43
5. Το παρελθόν που συνέχει 45
6. Το απολιθωμένο παρελθόν 47

1. ΤΟ ΒΑΡΟΣ ΤΟΥ ΠΑΡΕΛΘΟΝΤΟΣ

Διακόπτουμε άλλη μια φορά εδώ τον ειρμό των σκέψεων, διότι είναι αναγκαίο να διευρύνουμε τους μέχρι τώρα συλλογισμούς σε μια άλλη πλευρά. Είπαμε μέχρι τώρα, πώς θα μπορούσε μια στιγμή του παρόντος να πληρωθεί σωστά. Δε θα μπορούσαμε παράλληλα να αποφύγουμε να μιλήσουμε για παρελθόν και μέλλον, αλλά τα ανασύραμε μόνον, όσο ήταν αναγκαίο για την κατανόηση του παρόντος. Δεν αναφερθήκαμε με έμφαση στις σκέψεις μας στη σχέση με το παρελθόν και το μέλλον. Τώρα όμως ανήκουν, όπως ήδη προαναφέραμε στην έννοια της ανθρώπινης χρονικότητας¹, οι σχέσεις με το παρελθόν και το μέλλον αδιάσπαστα στην όλη σύνθεση της ανθρώπινης χρονικότητας και θέτουν τον άνθρωπο, μέσα από την προοπτική της ουσιαστικής σχέσης με το χρόνο, μπροστά σε νέες υποχρεώσεις. Σ' αυτές πρέπει να στρέψουμε τώρα την προσοχή μας.

Επιπλέον πρέπει να παρατηρηθεί ότι οι σχέσεις με το παρελθόν και το μέλλον δεν μπορούν να αντιμετωπιστούν απλά συμμετρικά, όπως είναι δυνατόν για τις αντίθετες κατευθύνσεις στο χώρο. Επίσης ο Minkowski τονίζει επ' αυτού «τη βαθιά ασυμμετρία, η οποία εμφανίζεται ξεκάθαρα στη ζωή μεταξύ παρελθόντος και μέλλοντος»². Δεν αρκεί να πούμε ότι το περασμένο δεν υπάρχει πλέον και το μελλοντικό δεν υπάρχει ακόμα. Πρέπει κανείς, πολύ περισσότερο, να παρατηρήσει την αποφασιστική διαφορά στον τρόπο που υπάρχουν και τα δύο. Αυτή συνίσταται προπαντός στο γεγονός, ότι αυτό που συμβαίνει στο μέλλον είναι ακόμα ανοιχτό και μπορεί με τον έναν ή τον άλλο τρόπο να εξελιχτεί και ότι ο ίδιος ο άνθρωπος μπορεί να ασκήσει σ' αυτό κάποια επίδραση, το παρελθόν απεναντίας είναι καθορισμένο και ο άνθρωπος δεν μπορεί πλέον εκ των υστέρων να το αλλάξει, όσο θα ήθελε. Μπορεί το πολύ - πολύ να συμπεριφερθεί απέναντι σ' αυτό διαφορετικά.

Εάν λοιπόν παρατηρήσαμε το παρελθόν σαν τη θέση, στην οποία το μέλλον περνάει αδιάκοπα στο παρελθόν, τούτο σημαίνει ότι μέσα σ' αυτό ελεύθερες δυνατότητες μεταβάλλονται αδιάλειπτα σε σταθερή, αμετάβλητη πραγματικότητα. Σ' αυτό το συμβάν,

* Die Seitenumbrüche des Erstdrucks sind in den fortlaufenden Text eingefügt. Verweise auf andere Seiten des Werks in den Fußnoten beziehen sich auf die ursprüngliche Paginierung.

¹ Συγκρ. ο. 8.

² Minkowski. a. a. O. 36.

λοιπόν, το ροώδες γίνεται διαρκώς στέρεο, πήζει κατά κάποιο τρόπο. [35/36] Διαρκώς αυξάνει η περιοχή του παγιωμένου και περιορίζει το χώρο δράσεως της ελεύθερης ενέργειας. Αυτό ισχύει στη ζωή κάθε ανθρώπου: όσο μεγαλύτερος γίνεται, τόσο περισσότερο σταθεροποιείται με την ιστορία της ζωής του και μάλιστα όχι μόνο στο βιολογικό πνεύμα του γεροντοκορισμού, αλλά καθαρά πνευματικά: όσο περισσότερο παρελθόν συσσωρεύεται, για τόσο περισσότερες δυνατότητες έχει πια αποφασίσει. Αλλά αυτό ισχύει και για την Ιστορία στο σύνολό της: όσο περισσότερη παράδοση έχει διαμορφωθεί, τόσο περισσότερο περιορισμένος είναι ο χώρος δράσης για την ενέργεια του παρόντος, τόσο περισσότερο η ζωή κατευθύνεται εκ των προτέρων σε ορισμένα προδιαγραμμαμένα πλαίσια.

Γι' αυτό το παρελθόν φαίνεται σαν ένα πιεστικό βάρος, που επιχειρεί να αποτινάξει ο άνθρωπος από επάνω του. Κοπιάζει να αποκοπεί από τα εμπόδια του παρελθόντος του και να αρχίσει ανεμπόδιστα απ' αυτό μια νέα αρχή. Αλλά ο ίδιος παραμένει κατά την αντίθεση στην παράδοση επηρεασμένος από το παρελθόν, απέναντι στο οποίο αντιτάσσεται. Εδώ αναπηδά τότε το κεντρικό πρόβλημα: πώς διαφυλάττει ο άνθρωπος απέναντι στο βάρος του παρελθόντος τη δημιουργική του ελευθερία; Αυτό ήταν ήδη πρόβλημα του Nietzsche στη "Δεύτερη ασύγχρονη παρατήρηση": «Ο άνθρωπος...εναντιώνεται στο μεγάλο και πάντα αυξανόμενο βάρος του περασμένου: αυτό τον καταπιέζει ή τον λυγίζει, αυτό δυσχεραίνει την πορεία του σαν ένα αδιόρατο και σκοτεινό φορτίο»³. «Δεν είναι δυνατόν να αποκοπεί κανείς εντελώς απ' αυτή την αλυσίδα»⁴.

2. Η ΜΕΤΑΒΟΛΗ ΤΟΥ ΜΕΛΛΟΝΤΙΚΟΥ ΣΕ ΠΑΡΕΛΘΟΝ ΣΤΟΝ SARTRE

Αλλά πριν ασχοληθούμε αποκλειστικά με το ερώτημα αυτό, πρέπει αρχικά να κατανοήσουμε ακριβέστερα τη διαδικασία, με την οποία σχηματίζεται στον άνθρωπο το παρελθόν. Σχετικά μ' αυτό αναφερόμαστε καλύτερα στον Sartre, διότι ο Sartre έχει αναλύσει αυτό το συμβάν, κατά το οποίο με τη βοήθεια του χρόνου μετατρέπεται σταθερά για τον άνθρωπο η ανοιχτή δυνατότητα σε πάγια πραγματικότητα, με τη βοήθεια της έννοιας του An-sich-seins (Καθαυτό-Είναι) και του Für -sich-seins (Για τον εαυτό-Είναι) με έναν υπερβολικά εμβριθή τρόπο, και είναι σκόπιμο εδώ να αναφερθούμε σ' αυτόν. Το An-sich-sein είναι σ' αυτόν, όσο μπορούμε επ' αυτού να θυμηθούμε με συντομία, εκείνο που εστιάζει στον εαυτό του, το Είναι, που δε διαφεύγει πέρα από τον εαυτό του, που έχει καθορισμένες, σταθερές ιδιότητες, έτσι όπως αυτό υπάρχει στο Είναι των πραγμάτων. Το Für-sich, απεναντίας, είναι το Είναι σε σχέση με κάτι (Bezogen-sein) και τελικά σε σχέση με τον ίδιο τον εαυτό του. Είναι ο τρόπος του Είναι του ανθρώπου, όσο ετούτος αποφασίζει ελεύθερα για τον εαυτό του και γίνεται εκείνο, που αυτός είναι. Ως Für-sich δεν έχει καμιά σταθερή, προδεδομένη ουσία, αλλά πληροί το Είναι του μόνο με την εκτέλεση της ελεύθερης απόφασής του. Αλλά ο κίνδυνος του ανθρώπου είναι ότι δεν μπορεί να υποφέρει την ελευθερία, στην οποία κατά τον Sartre είναι "καταδικασμένος", και θέλει πάλι να ζήσει ως An-sich, σαν ένα σταθερό Είναι με καθορισμένες, σταθερές [36/37] ιδιότητες. Και πληροί το Είναι του σαν Für-sich μόνο με ανανεούμενο πάντα αγώνα κατά της παγιοποίησης της ουσίας του. Αυτή την αντίθεση An-sich και Für-sich χρησιμοποιεί τώρα ο Sartre, για να διευκρινίσει την ανθρώπινη χρονικότητα, διότι το αιγιματικό συμβάν, κατά το οποίο το παρόν μεταβάλλεται συνεχώς σε παρελθόν, χωρίς να αφήνεται ένα σύνορο μεταξύ των δύο, είναι το πέρασμα από το Für -sich σε ένα An-sich. Αυτό σημαίνει: ο άνθρωπος έχει ένα An-sich, μια ουσία με συγκεκριμένες ιδιότητες μόνο στο παρελθόν. Όλα όσα γίνονται παρελθόν γίνονται μαζί An-sich, και αντίστροφα: σε όλα εκείνα, στα οποία ο άνθρωπος αποδίδει ορισμένες ιδιότητες, έχει χάσει την αυθεντικότητα του Für-sich-seins και έχει γίνει ήδη παρελθόν. Ήδη από το γεγονός ότι αυτός εκφράζει αφ' εαυτού κάτι, έγινε το εκφρασμένο An-sich. Για παράδειγμα: «Ήμουν

³ Nietzsche, Oktavausgabe. 2. Bd. 132.

⁴ A. a. O. 157.

ευτυχής ή έγινε ευτυχής θα πει πως δεν είμαι. Αλλά δε σημαίνει επίσης, πως είμαι δυστυχής παρά μόνο: ευτυχής μπορεί να είμαι μόνο στο παρελθόν.... Το παρελθόν είναι μόνο αυτή η οντολογική σύνθεση, η οποία με καταναγκάζει, (ώστε να είμαι μόνο εκ των υστέρων αυτό, που είμαι. Ακριβώς αυτό σήμαινε η "ήμουν")» (176)⁵.

Αυτό, λοιπόν, σημαίνει: Το Είναι μας, που ως Für-sich υπάρχει στο παρόν, βρίσκεται πέρα από όλους τους προσδιορισμούς περιεχομένου. Μόλις το εκφράζω, ήδη το αντικειμενικοποιώ. Όμως αυτό το αντικειμενικευμένο δεν έχει αποκοπεί από μένα, αλλά είμαι μ' εκείνο δεμένος, όπως με το παρελθόν μου, ή καλύτερα: είμαι σ' αυτό δεμένος. Το παρελθόν έτσι έχει την ίδια σημασία με τη γεγονότητα (Faktizität), στην οποία έχω παραδοθεί. «Γεγονότητα και παρελθόν είναι δύο λέξεις, οι οποίες αποδίδουν τα ίδια πράγματα» (177). Έτσι μπορεί να συνοψίσει ο Sartre: «Το παρελθόν είναι δεδομένο σαν ένα Für-sich που έγινε An-sich» (177). «Γι' αυτό το παρελθόν είναι ένα Für-sich που αποσπάστηκε πάλι από το An-sich και καταπνίγηκε» (179). Με την ελευθερία του, με την οποία αντιτάσσεται ο άνθρωπος στο An-sich εμπίπτει στο βηματισμό, στον οποίο το παρόν γίνεται παρελθόν, στη γεγονότητα του δεδομένου (Gegebenes). Έτσι το παρελθόν είναι κάτι εντελώς διαφορετικό από ένα άλλο απλό "όχι πλέον". Αυτό είναι πολύ περισσότερο η "ουσία" μου και δεν μπορώ να αποκοπώ από αυτό. Το Für-sich αισθάνεται, όπως λέει ο Sartre, «μια βαθειά σύνδεση του Είναι με αυτό το An-sich, που αποδίδεται αρχικά με τη φράση: το An-sich είναι που πριν ήταν Für-sich» (201). Το παρελθόν, λοιπόν, δεν είναι ένα κομμάτι εντελώς χωρισμένο από το Für-sich, αλλά "χάνεται σ' ένα αυξανόμενο σκότος μέχρι σε 'κείνο το έρεβος, που παρ' όλα αυτά είμαστε εμείς οι ίδιοι» (201) και ως Für-sich πάλι δεν είμαστε. Ο Sartre διατυπώνει αυτή την αιωρούμενη σχέση: «Το παρελθόν "ακουμπά" στο Für-sich» (203). Αυτό είναι «η πρωταρχή και το εφελτήριο όλων των ενεργειών μου» (204), το έδαφος, στο οποίο κινούμαι σίγουρα. Η μια άλλη εικόνα για τη σχέση αυτή: «Όπως το ανθρώπινο σώμα μιας σειρήνας καταλήγει σε μια ψαρούρα, τελειώνει το τόσο εξωκοσμικό Für-sich πίσω του σαν πράγμα στον κόσμο» (210).

Το θέμα για τον άνθρωπο είναι να ελευθερώνεται διαρκώς από το σταθερό An-sich-Είναι του παρελθόντος του και να "πετάει" στο μέλλον, στο χώρο του σταθερού Είναι. Έτσι ανοίγει το Für-sich κατά κάποιο τρόπο μια "οπή" της ελευθερίας [37/38] στο χώρο του σταθερού Είναι. «Όλα συμβαίνουν ωσάν το παρόν να ήταν μια διαρκής οπή στο Είναι, το οποίο αμέσως πληρούται και διαρκώς επανέρχεται, ωσάν το παρόν να ήταν μια διαρκής φυγή μπροστά στην προσκόλληση στο "An-sich"» (211).

Αυτή η "φυγή" ως το συμβάν κατά το οποίο πραγματοποιείται το Für-sich, προσδιορίζεται όμως μόνον αρνητικά σαν αποποίηση του σταθερού Είναι, αυτή δεν έχει δικό της περιεχόμενο. Ο Sartre αποδέχεται εδώ την έννοια του αυθορμητισμού (Spontaneität), αλλά αυτή -όπως και η υπαρξιακή φιλοσοφική έννοια της ύπαρξης γενικά- είναι κατά τούτο χαρακτηριστική, «ότι εμφανίζεται μόνο για να απορριφθεί» (213), ότι ποτέ δεν κατορθώνει τη «θετική πλήρωση» (214).

Με τον τρόπο αυτό φαίνονται ταυτόχρονα τα καθοριστικά σύνορα της σαρτρικής εκτίμησης, στην οποία έχει αναφερθεί με έμφαση ο Kümmel, η έσχατη ματαιοπονία της καθαρής απόρριψης⁶. Έτσι διακόπτουμε εδώ την παρουσίαση του σαρτρικού σκεπτικού, το οποίο άλλωστε έπρεπε να το διαχωρίσουμε από πάρα πολύ πολύπλοκες αλληλοεξαρτήσεις και στο οποίο αργότερα πρέπει να επανέλθουμε ακόμα μια φορά⁷.

Μόνο μια σκέψη θα πρέπει να εκθέσουμε συμπληρωματικά, διότι έχει βασική σημασία για την κατανόηση της χρονικότητας: Επειδή παρόν και μέλλον υπάρχουν μόνον ως μέλη μιας

⁵ Jean -Paul Sartre, Das Sein und das Nichts. Versuch einer phänomenologischen Ontologie. Μετ. από J. Strel-ler, 2. Aufl. (ergänzt durch von K. A. Ott und A. Wanger übersetzte Teile), Hamburg 1962. Αποσπάσματα από αυτό το έργο σημειώνονται στο κείμενο με τους αριθμούς των σελίδων μέσα σε παρενθέσεις.

⁶ Συγκρ. Kümmel, a. a. O. 137 ff.

⁷ Συγκρ. και 50 f.

ενιαίας δομικής σχέσης, στην οποία το Für-sich απωθείται από το An-sich-Είναι, δεν μπορεί να υπάρχει στο χρόνο καμιά "αρχή", από την οποία αρχίζει η εξέλιξή του: «Δεν υπάρχει καμιά απόλυτη αρχή, η οποία έγινε παρελθόν, χωρίς η ίδια να έχει παρελθόν, αλλά επειδή το Für-sich ως τέτοιο έχει παρελθόν, έρχεται στον κόσμο μόνο με παρελθόν» (200). Εφόσον θεωρήσουμε τη χρονικότητα σαν τύπο δομής του ανθρώπου, είμαστε πάντα ήδη στο χρόνο και είναι αδύνατη η σκέψη μιας πρώτης αρχής.

Ο τρόπος, με τον οποίο εννοούνται στον Sartre από κοινού το Είναι των πραγμάτων εκτός του ανθρώπου και το παρελθόν του ανθρώπου σαν An-sich, σχετίζεται στενά με εκείνο που περιγράφει⁸ ο Whorf για τη γλώσσα Hopis, σαν γλώσσα (δήθεν) χωρίς χρονική έννοια, και η σύγκριση είναι κατάλληλη, για να κατανοήσουμε καλύτερα τη θέση του Sartre ανεξάρτητα από το σχήμα της έννοιάς της. Διότι αυτό που εκθέτει ο Whorf στις έννοιες αυτής της γλώσσας ως τη διαφορά μεταξύ "διακήρυξης" και "διακηρυγμένου", όπου το "διακηρυγμένο" αποδίδει σε μια ενότητα δυσνόητη για τη γλώσσα μας, τόσο την απλή σκέψη (Gedachte) όσο και αυτό που πρώτη φορά έρχεται, αντιστοιχεί απόλυτα σε εκείνο, που αναπτύχθηκε στη χρονική ανάλυση του Sartre για τη σχέση του An-sich-Είναι και της ελευθερίας, μόνο που στη Hopi το διακηρυγμένο δεν περιορίζεται μόνο στον άνθρωπο, αλλά συμβαίνει επίσης και στη φύση, εφόσον αυτή εγκλείει μέσα της μια ανοικτή δυνατότητα. Μάλιστα για το δικό μας ερώτημα παρουσιάζει ενδιαφέρον ο τρόπος, με τον οποίο το παρόν διαρθρώνεται εκεί ως εκείνο το οποίο, σαν ένα ξεκίνημα, διαφοροποιείται⁹ από το, κατά τα άλλα, παροντικό Είναι, και ως εκείνο που, συμβαίνοντας αντικειμενικά, δεν μπορεί να διαφέρει από το παρελθόν (κατά τον Sartre: από το δικό του An-sich-Είναι). Αυτό είναι δηλ. ένας χρονικός προσδιορισμός σαρτρικής καταγωγής, τον οποίο κατανοεί κανείς καλύτερα ως εξής, ότι η χρονι- [38/39] κότητα ενυπάρχει η ίδια στα πράγματα ως η ελευθερία της αρχής.

3. Η ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗ ΤΟΥ ΠΑΡΕΛΘΟΝΤΟΣ

Αφού παρατηρήσαμε το διαχωρισμό του παρελθόντος από το παρόν σαν ένα συμβάν αυξανόμενης παγιοποίησης, τίθεται στη συνέχεια το ερώτημα για τον τρόπο της σχέσης μεταξύ του ανθρώπου, που ζει τώρα και του παρελθόντος, που δημιουργείται με τον τρόπο αυτό. Παράλληλα με την έννοια παρελθόν δε νοείται μόνο το ατομικό παρελθόν ενός ανθρώπου, αλλά και το υπερατομικό παρελθόν των λαών, των πολιτισμών και των άλλων τύπων κοινωνίας, στους οποίους βρίσκεται καθένας. Με τη στενότερη ή ευρύτερη έννοια ο άνθρωπος "έχει" το παρελθόν του. Πράγματι, το έχει και τότε, όταν δεν το έχει καθόλου συνειδητοποιήσει. Χωρίς να το γνωρίζει επιδρά επάνω του το παρελθόν και προσδιορίζει θετικά ή αρνητικά το χώρο δράσης της ζωής του. Το παρόν καθορίζεται αδιάλειπτα από το παρελθόν διότι όλα όσα σήμερα υπάρχουν, καθορίζονται από το παρελθόν. Το παρελθόν "κατοικεί", όπως είπε κάποτε ο Sartre, στο παρόν.

Αλλά όταν λέμε ότι ο άνθρωπος έχει παρελθόν με ποιο νόημα μπορεί κανείς να μιλάει για "έχει", διότι "έχει" φυσικά το παρελθόν του με μια άλλη έννοια, από ό,τι έχει μια υπαρκτή ιδιοκτησία, όπως ένα αυτοκίνητο. Δεν μπορεί να το απορρίψει, ούτε, κατά τον ίδιο τρόπο, να το διαθέσει ελεύθερα, αλλά είναι δεμένος με το παρελθόν του. Αυτή είναι ουσιαστικά μια στενότερη σχέση. Θα μπορούσε κανείς να πει, ο άνθρωπος «είναι» το παρελθόν του, και έτσι να εκφράσει την άρρηκτη συνδετικότητα. Αλλά όμως και πάλι κάτι συγκρούεται με αυτό τον τρόπο έκφρασης: διότι ο άνθρωπος δεν ταυτίζεται πάντα με το παρελθόν του. Προβάλλει απαιτητικά το δικαίωμα να συμπεριφέρεται ελεύθερα απέναντι στο παρελθόν του. Και έτσι τίθεται το ερώτημα για τη σωστή σχέση του ανθρώπου με το παρελθόν του.

⁸ Benjamin Lee Whorf, Sprache, Wirklichkeit. Beiträge zur Metalinguistik und Sprachphilosophie. Μετάφ. από V. P. Krausser Reinbek bei Hamburg 1963. 102.

⁹ A. a. O. 105.

Ο Pfahler λέει σχετικά στο βιβλίο του *Ο άνθρωπος και το παρελθόν του*, ότι ο άνθρωπος μπορεί να είναι "κύριος" και "δούλος" του παρελθόντος του¹⁰, «ότι ο άνθρωπος ως απλός επικαρπωτής του παρελθόντος του, γίνεται πολύ εύκολα σκλάβος του, ότι έχει όμως τη δυνατότητα κάθε στιγμή να είναι ο κύριός του»¹¹. Αυτή ίσως η ακόμα κάπως απλή εναλλαγή, μπορεί να δώσει ένα πρώτο υπαινιγμό για τη δυνατότητα της απάντησης. Αυτή δείχνει ότι ο άνθρωπος μπορεί να συμπεριφέρεται απέναντι στο παρελθόν του κατάλληλα και ακατάλληλα. Και έτσι τίθεται το ερώτημα με ποιο πνεύμα είναι ο άνθρωπος "δούλος" ή "κύριος" του παρελθόντος του;

Θα επιχειρήσουμε να ξεδιαλύνουμε την πολύπλοκη ερώτηση για τη σχέση του ανθρώπου με το παρελθόν του ακολουθώντας ορισμένα βήματα.

1. Το παρελθόν είναι προδεδωμένο αρχικά στον άνθρωπο σαν ένα γεγονός (Faktum). Δεν το επιλέγει, αλλά πρέπει να το δεχτεί όπως είναι. Αν πάλι το εκφράσουμε αυτό με τα βαθυστόχαστα λόγια του Sartre, τότε σημαίνει ότι ο άνθρωπος δεν μπορεί «να αυξήσει το παρελθόν του κατά βούληση» (627). Το παρελθόν είναι λόγω της ουσίας του "αμετάτρεπτο". Ότι έχω κάτω από ορισμένες κοινωνικές σχέσεις [39/40] γεννηθεί και μεγαλώσει, ότι έχω κάνει ορισμένα μοιραία και ορισμένα σοβαρά λάθη, ότι είμαι επιβαρυνμένος με ευθύνη, όλα αυτά είναι δεδομένα σαν ένα γεγονός· αυτό δεν μπορώ να το αλλάξω· πρέπει να ξεκινήσω από αυτό· πρέπει ούτως ή άλλως να το αντιμετωπίσω. Κι όταν ακόμα επιχειρώ να ελευθερωθώ από το παρελθόν, δέχομαι παρ' όλα αυτά ακόμα επιδράσεις απ' αυτό.

2. Όμως το παρελθόν δεν είναι ένα αρεστό, αδιαφοροποίητο γεγονός, αλλά μου θέτει απαιτήσεις. Αντιπαρατίθεμαι σ' αυτό. Μάλιστα μπορώ να το αλλάξω, πρέπει να το δεχτώ όπως είναι, πρέπει να θέσω τον εαυτό μου στο παρελθόν. Πρέπει, όπως λέει ο Kierkegaard, να το "παραλάβω". Η έννοια της παραλαβής σημαίνει εδώ: ο άνθρωπος δεν επιτρέπεται να επιχειρεί να αποκηρύξει το παρελθόν του, πρέπει να το εσωτερικεύσει ως πραγματικότητα, να το εντάξει συνειδητά στη ζωή του. Ο Sartre το διατύπωσε αυτό στη γλώσσα του με οξύνοια: «Το παρελθόν, που εγώ είμαι, το έχω για να είναι χωρίς δυνατότητα να μην είναι». Φέρω όλη την ευθύνη, σαν να μπορώ να το αλλάξω, αλλά παρ' όλα αυτά δεν μπορώ να είμαι τίποτα άλλο από αυτό» (174).

3. Το παρελθόν που με βασανίζει, πρέπει σύμφωνα με μια εύχρηστη σήμερα έννοια, "να το αντιμετωπίσουμε". Δεν επιτρέπεται να το εκλάβω σαν κάτι που μου έλαχε "έξωθεν", αλλά σαν κάτι για το οποίο είμαι υπεύθυνος. Πρέπει να αναλάβω την ευθύνη για το παρελθόν μου, κι αν ακόμα δεν το έχω φτιάξει, ή δεν το έχω μόνος μου φτιάξει. Έτσι, μπορεί εδώ ο Sartre να πει ότι το παρελθόν είναι «αυτό που πρέπει να αλλάξει» (629). Πώς όμως μπορεί να αλλάξει κάτι, που είναι δεδομένο σαν αμετάβλητο γεγονός; Με ποιο νόημα μπορώ εδώ να μιλάω για "αλλαγή"; Δεν αλλάζει το γεγονός, αλλά η σχέση μου με το γεγονός, και έτσι αυτή η σκέψη επαναφέρει την απαίτηση της παραλαβής. (Εφόσον αναγνωρίζω την ελευθερία του παρελθόντος μου, εξαφανίζεται η σχέση μου με αυτό).

4. Αλλά η δυνατότητα μιας αλλαγής του παρελθόντος έχει και ένα βαθύτερο νόημα. Μάλιστα το γεγονός του περασμένου συμβάντος είναι αμετάθετα δεδομένο, αλλά ο τρόπος με τον οποίο εγώ το δέχομαι, πώς εγώ το διακρίνω και το συσχετίζω με τη ζωή μου, δεν είναι ακόμα δεδομένος, εξαρτάται από τη δική μου παροντική συμπεριφορά. Αυτή την άποψη μπορούμε ίσως πιο χειροπιαστά να τη διατυπώσουμε κάπως σε μια απλούστερη μορφή: ότι έχει συμβεί το αναφερόμενο γεγονός, δηλ. το εξωτερικό γεγονός, αυτό είναι δεδομένο, αλλά τι σημαίνει για τη δική μου ζωή, δεν είναι ακόμα καθορισμένο, εξαρτάται από τον τρόπο, που εγώ το συσχετίζω με τη ζωή μου. Επ' αυτού αποφασίζω εγώ στην παρούσα ζωή μου και στο μέτρο αυτό εξαρτάται τότε το παρελθόν μου από μένα.

¹⁰ Gerhard Pfahler, *Der Mensch und seine Vergangenheit*, Stuttgart 1950. 337.

¹¹ A. a. O. 341.

4. Η ΕΞΑΡΤΗΣΗ ΤΟΥ ΠΑΡΕΛΘΟΝΤΟΣ ΑΠΟ ΤΟ ΠΑΡΟΝ

Θα έπρεπε να διαλευκάνουμε αυτές τις πολύπλοκες και για την απλοϊκή συνείδηση δυσνόητες σχέσεις παίρνοντας δύο στοχαστές, οι οποίοι, καθένας με τον τρόπο του, ασχολήθηκαν με έμφαση με το ερώτημα αυτό, τον Dilthey και τον Sartre. Η [40/41] διαφορά, η οποία υπάρχει, παρά τη βασική συμφωνία μεταξύ των δύο αντιλήψεων, μπορεί να βοηθήσει, ώστε να δούμε τις σχέσεις καλύτερα.

α. Η διάπλαση της σημασίας στον Dilthey

Ο Dilthey φθάνει στα ερωτήματα αυτά σε συνάρτηση με τη γενική θεωρία για την κατανόηση (Verständnis)¹². Πρόκειται σ' αυτόν αρχικά για μια μεθοδικά κατοχυρωμένη κατανόηση της Ιστορίας, αλλά η σύνθεσή της διευκρινίζεται ταυτόχρονα πολύπλευρα στις ευκρινέστετες σχέσεις του πλέγματος της ζωής του καθενός ανθρώπου.

Ο Dilthey ερωτά για "τις κατηγορίες της ζωής", δηλ. για τους εννοιολογικούς βασικούς τύπους, με τους οποίους μπορεί κανείς να κατανοήσει τη δομή καθενός ανθρώπινου εδώ-Είναι, καθώς επίσης στη συνέχεια της ιστορίας. Η ζωή είναι γι' αυτόν στην κατανόηση μια λογική συνάφεια πολλών μερών σε ένα όλο, και αυτή η συνάφεια γίνεται ευκατάληπτη με την κατηγορία της σημασίας. Σημασία είναι, αρχικά καθαρά τυπικά, «η σχέση την οποία έχουν μέσα στη ζωή τα μέρη της προς το όλο» (233), δηλ. εκείνο που εντάσσει λογικά (sinnvoll) το μεμονωμένο μικρό γεγονός στο όλο. Ένα γεγονός έχει έτσι μέσα στη ζωή μια ορισμένη σημασία. Η σημασία είναι με τον τρόπο αυτό «η πρώτη κατηγορία της ζωής» (261) «η περιεκτική κατηγορία με την οποία η ζωή κατανοείται» (232). Ο Dilthey έχει ως επί το πλείστον κατά νου τις μεγάλες αντικειμενικοποιήσεις (Objektivationen) της Ιστορίας, αλλά το ίδιο ισχύει και για τη ζωή ενός ανθρώπου.

Αλλά τώρα το αποφασιστικό είναι, ότι αυτή η σημασία δεν εμπεριέχεται ήδη στο γεγονός ως τέτοιο, αλλά πρώτη φορά προκύπτει στο έδαφος της χρονικότητας της ζωής. Ό,τι σημαίνει ένα γεγονός για μας δεν το αντιλαμβανόμαστε, όσο βρισκόμαστε μέσα στο ίδιο (μία από τις αιτίες που το παρόν ακυρώνει την κατανόησή μας): εδώ είμαστε κατά κάποιο τρόπο τυφλοί· πρώτη φορά με την αναδρομική ματιά στην περασμένη ζωή, δηλ. με την ανάμνηση, ξεκαθαρίζει η σημασία του περασμένου. Ο Dilthey λέει γι' αυτό: «Στην ανάμνηση (όταν ενθυμούμαστε) αναφαίνεται αρχικά η κατηγορία της σημασίας» (236). «Έχουμε αυτή την αλληλοεξάρτηση (των μερών από το Όλο) μόνο με τη μεσολάβηση της ανάμνησης, με την οποία μπορούμε να επισκοπήσουμε την περασμένη πορεία της ζωής» (233). «Κατανοούμε τη σημασία ενός λεπτού του παρελθόντος» (233).

Αλλά από την άλλη πλευρά δεν εμπεριέχεται η σημασία σαν τέτοια στο περασμένο γεγονός, σαν να ήταν εκεί έτοιμη και να χρειαζόταν απλά μόνο να ελευθερωθεί με την υστερότερη γνώση, αλλά εξαρτάται, από την πλευρά της, από τη μετέπειτα πορεία της εξέλιξης και αλλάζει με αυτή. Τα υστερότερα γεγονότα επιδρούν αναδρομικά στη σημασία του περασμένου. Έτσι, ένα λεπτό του παρελθόντος, λέει ο Dilthey, «είναι σημαντικό, εφόσον σε εκείνο συνάπτεται ένας δεσμός με το μέλλον μέσα από την πράξη ή μέσα από ένα εξωτερικό γεγονός. Ή όταν κατανοείται το σχέδιο της μελλοντικής κατεύθυνσης της ζωής. Ή όταν ένα τέτοιο σχέδιο αντιτίθεται στην πραγματοποίησή του ... Σε όλες αυτές και σε άλλες

¹² Στον Dilthey πρόκειται προ πάντων για το κομμάτι «Die Bedeutung», στα ύστερα αποσπάσματα για το «Aufbau der geschichtlichen Welt in den Geisteswissenschaften», Wilhelm Dilthey, Gesammelte Schriften, 7. Bd. 232 f. Συγκρ. επί πλέον το δικό μου έργο: Dilthey, a. a. O. 120 ff, καθώς επίσης συνοπτικά στον F. Loser, Die anthropologische Betrachtungsweise in der Geschichte des Lehrens und Lernens, in: Erziehung in anthropologischer Sicht, εκ. από O.F. Bollnow, Zürich 1969. 77 ff. Αποσπάσματα του Dilthey από τον 7ο τόμο σημειώνονται στο κείμενο με αριθμούς σελίδων μέσα σε παρενθέσεις.

περιπτώσεις προσλαμβάνει σημασία κάθε λεπτό ύστερα από τη συσχέτισή του με το όλο, μέσα από τη σχέση [41/42] παρελθόντος και μέλλοντος» (233). Οι αποφάσεις, που παίρνονται στο παρόν, καθορίζουν ταυτόχρονα για ό,τι είναι σπουδαίο στο παρελθόν και για ό,τι όχι, και ποια σημασία αυτό έχει για τη ζωή. Έτσι, το παρόν εργάζεται συνεχώς με το παρελθόν και πρώτη φορά η μετέπειτα εξέλιξη διδάσκει, ποια σημασία έχει ένα περασμένο γεγονός. Η σημασία σχηματίζεται αρχικά με τη σχέση μεταξύ παρόντος και παρελθόντος. Αυτό ισχύει για τη ζωή του κάθε ανθρώπου, όπως και για την υπερατομική εξέλιξη της ιστορίας. Άρα, για να το διευκρινίσουμε με ένα παράδειγμα, η σημασία της ελληνικής - ρωμαϊκής αρχαιότητας εξαρτάται από την αποδοχή και την οικειοποίηση των βασικών αρχών της στην Αναγέννηση, αλλά μεταβάλλεται συνεχώς κάθε φορά σύμφωνα με τη μεταβαλλόμενη σχέση της με την παράδοση.

Σ' αυτό εμπεριέχεται ταυτόχρονα ακόμα κάτι: Επειδή βρισκόμαστε στο χρόνο και ο χρόνος είναι πάντα ανοιχτός σε ένα απρόβλεπτο μέλλον, είναι και η σημασία «μια σχέση, η οποία ποτέ δεν ολοκληρώνεται» (233). Ο Dilthey συνεχίζει: «Πρέπει κανείς να περιμένει το τέλος της πορείας της ζωής, και θα μπορούσε για πρώτη φορά την ώρα του θανάτου, να δει το όλο, από το οποίο καθορίστηκε η σχέση των μελών του» -και ετούτη είναι για τον άνθρωπο, όσο αυτός ζει, ουσιαστικά αδύνατη. Επίσης αυτό ισχύει πρώτα - πρώτα για την Ιστορία, η οποία ποτέ δε φτάνει στο τέλος: «Θα έπρεπε κανείς να περιμένει αρχικά το τέλος της Ιστορίας, για να έχει το αρτιότερο υλικό για τον καθορισμό της σημασίας της» (233). Αυτό σημαίνει τότε: Η σημασία δεν είναι ποτέ έτοιμη, ποτέ κλειστή: «Διαρκώς αλλάζει η άποψή μας για τη σημασία της ζωής» (233).

Αυτό όμως, που εδώ μπορεί να φανεί σαν αδυναμία, σαν όριο της γνώσης μας, μπορεί να πάρει ταυτόχρονα θετική κατεύθυνση και να προσλάβει τότε για πρώτη φορά την όλη σπουδαιότητά του. (Παρ' όλο που φαίνεται ότι ο Dilthey δεν έχει εκφράσει με έμφαση αυτή τη συνέχεια, προκύπτει ωστόσο ετούτη αναγκαστικά από τη θέση του): Κάθε νέα επίδοση του παρόντος δεν αλλάζει μόνο τη σημασία του παρελθόντος με την έννοια ότι μια σημασία αντικαθίσταται από μια άλλη (στο παράδειγμα της ποίησης: μια ερμηνεία ενός έργου από ένα υστερότερο, ένα επόμενο), αλλά η νέα επίδοση οικοδομείται επάνω στην παλαιά, και η μεταβολή της σημασίας παίρνει χαρακτήρα πολλαπλασιασμού. Η σημασία του παρελθόντος νοείται συνεχώς πολλαπλασιαζόμενη. Μπορεί κανείς τότε, αναφερόμενος στον Dilthey, να μιλήσει για το ανεξάντλητο και το απύθμενο της ζωής, διότι νέες δυνατότητες του παρόντος προωθούν πάντα το Νέο και με αυτό καθιστούν δυνατή μια νέα ερμηνεία του παρελθόντος. Επίσης το παρελθόν αυξάνεται με τη ζωή που προχωρά, βαθιάει. Αυτό δε νοείται φυσικά στο πνεύμα της μονόπλευρης αύξησης, συμβαίνει επίσης πάντα να χάνονται σημασίες, επειδή έχουν χάσει στην παρούσα ζωή τη σπουδαιότητά τους. Διότι το πλαίσιο εκείνου, που η παρούσα ζωή θέλει να περιλάβει, είναι περιορισμένο. Αυτό ήταν το πρόβλημα της παρατήρησης του Nietzsche για τις «Ωφέλειες και τα μειονεκτήματα της ιστορίας για τη ζωή»¹³. Πολλά επίσης διαφεύγουν και πάλι καθώς ξεχνιούνται. [42/43]

β. Το πέρασμα μέσα από το παρελθόν και το παρόν στον Proust

Η άποψη του Dilthey για τη σύνδεση παρελθόντος και παρόντος στη διαμόρφωση της σημασίας σχετίζεται στενά με τις εμπειρίες, τις οποίες ο Proust ανέλυσε τόσο εμφατικά στο γνωστό του μυθιστόρημα *Στην αναζήτηση του χαμένου χρόνου* και ιδιαίτερα στον τελευταίο τόμο "Ο επανευρισκόμενος χρόνος". Εάν τοποθετηθεί εδώ το καθοριστικό θέμα του ανθρώπου στην επανεύρεση του χαμένου χρόνου, τότε αυτό είναι γενικά ένα μυθιστόρημα της ανθρώπινης αντιπαράθεσης με το χρόνο, ο μόχθος για τη σωστή σχέση με το χρόνο. Για τον Proust εξαρτάται πάντα κατά πόσο αυτό που έχει να πει ένα παροντικό βίωμα, δηλ. η

¹³ Συγκρ. ο. S. 40.

σημασία του -όπως οι τρεις πύργοι του Martinville, ή τα τρία δένδρα στο δρόμο στο Hudimensil¹⁴ - παραμένει η ίδια σκοτεινή κατά τη στιγμή του βιώματος έτσι, ώστε ετούτο να εκλαμβάνεται μόνο σαν αόριστη απαίτηση για κατανόηση, στη συνέχεια όμως μπορεί να τύχει, ώστε να φανερωθεί ξαφνικά, εάν ανακληθεί και πάλι από ένα δεύτερο, αντίστοιχο προς αυτό βίωμα. Επίσης για τον Proust βιώματα του παρόντος και θύμηση είναι αδιάσπαστα μεταξύ τους ενωμένα και πρώτη φορά μπορούν με την αλληλοεπίδρασή τους να αποκαλύψουν «τη διαρκή οντότητα των πραγμάτων, που είναι συνήθως κρυφή».

Η διαφορά όμως βρίσκεται στο ότι ο Proust αναζητά έναν "καθαρό χρόνο", που βρίσκεται πέρα από την εξέλιξη, του οποίου η ξαφνική εμπειρία από τον άνθρωπο επιδρασιεύει ύψιστη επιτυχία, ότι όμως το δημιουργικό λεπτό, που καθίσταται δυνατό χάρη στην ενεργό σχέση με το μέλλον, πληρώνεται, σύμφωνα με αυτόν, κατά την εξέλιξη. Τα όρια της χρονικής εμπειρίας, όπως την παρουσιάζει ο Proust, προσδιορίζονται από το γεγονός ότι δεν υπάρχει σ' αυτά η παραγωγική σχέση της με το μέλλον και η δυνατότητα μιας εξέλιξης. Παραμένει τελικά ένας άχρονος, και κλεισμένος στον εαυτό του, πλατωνικός κόσμος, ο οποίος εδώ φαίνεται σαν μια αληθινή πραγματικότητα. Κατ' αυτό τον τρόπο δε μεταβάλλεται γι' αυτόν το παρελθόν με το παρόν, αλλά κατανοείται μόνον η άχρονη, αληθινή ουσία του.

γ. Η επενέργεια του σχεδίου του μέλλοντος στο παρελθόν στους Sartre και Marcel

Μια άλλη απόδειξη για να θεμελιωθεί η εξάρτηση του παρελθόντος από το παρόν, ανάγεται πάλι στον Sartre, και γι' αυτό το λόγο αναφερόμαστε ξανά στην προηγούμενη πραγματεία της υπαρξιακά εξειδικευμένης σύνθεσής του για το χρόνο. Ενώ στον Dilthey πρόκειται για μια πρωτίστως πνευματική-ιστορική σημασία, η οποία φανερώνεται με την ανάδρομη ματιά της ανάμνησης και την ερμηνεία που ξεδιπλώνεται με αυτή, στον Sartre πρόκειται για την ενέργεια, που κατευθύνεται δυναμικά προς τα εμπρός και πρώτη φορά σ' αυτή τη συνάρτηση με την επίδραση, την οποία εξασκεί στο παρελθόν μια αποφασιστική θέληση για το μέλλον. Αυτή δηλ. ενεργοποιεί με την προοδευτική προσθήκη, συγκεκριμένα μέρη του παρελθόντος, συνδέεται με αυτά και αποκλείει πάλι άλλα.

Με την έννοια αυτή ερωτά ο Sartre, πώς ο άνθρωπος μπορεί "να έχει" ένα πα- [43/44] ρελθόν -να "έχει" όμως τώρα με το πλήρες νόημα της λέξης: ως πραγματικά δεδομένο, ως παρελθόν συνυπολογισμένο στη ζωή- και απαντά: αυτό δε συμβαίνει, εάν στοχαζόμαστε θεωρητικά το παρελθόν, αλλά αντίστροφα, εάν το βλέμμα μας κατευθύνεται προς τα εμπρός, προς το μέλλον. Για ό,τι εδώ αποφασίζουμε, πώς θα "σχεδιάσουμε" τη ζωή μας μέσα στο μέλλον, αυτό καθορίζει τι από το παρελθόν είναι μέσα μας ζωντανό. Παρελθόν δεν είναι, λοιπόν, σε μας κάτι αυτονόητα δεδομένο, αλλά για να το "έχουμε" πραγματικά πρέπει «με τη μεσολάβηση της αυτοσχεδίασής μας για το μέλλον να το διατηρούμε κοντά στην ύπαρξη» (629). Για να έχουμε το παρελθόν, απαιτείται, λοιπόν, πάντα έντονη προσπάθεια. Παρελθόν είναι επομένως μόνον «ό,τι αυτό είναι αναφορικά με τον επιλεγμένο σκοπό» (629). Ό,τι σήμερα για μας δεν έχει καμιά σημασία διαφεύγει ως ανούσιο. Από εδώ αναπηδά στον Sartre η αποφασιστική πρόταση: «Η σημασία του παρελθόντος εξαρτάται, λοιπόν, απευθείας από την παροντική μου αυτοσχεδίαση» (630). Ή ακόμα ακριβέστερα: «Εγώ ο ίδιος μπορώ δηλ. σε κάθε στιγμή να αποφασίζω για τη σημασία του παρελθόντος» (630).

Ο Sartre φέρνει γι' αυτό ένα παράδειγμα: Ό,τι είναι μια εφηβική κρίση στα 15, εάν είναι μια τυχαία αμφισβήτηση ή μια αποφασιστική τομή, αυτό αποφασίζεται πρώτη φορά από τα επόμενα γεγονότα, π.χ. η αλλαγή του πιστευώ, που ακολουθεί περίπου ένα έτος μετά. Αυτή δεν είναι αναγκαστικά αιτιώδης εξάρτηση, αλλά πρώτη φορά η υστερότερη απόφαση της ζωής καθιστά το γεγονός σημείο - σταθμό στη ζωή. Πρώτη φορά τα επακόλουθα, και μάλιστα

¹⁴ Proust, a. a. O., ιδιαίτερα I. Bd. 267 f. και 2. Bd. 424 f. Συγκρ. Bollnow, Das Wesen der Stimmungen, a. a. O. 200 ff.

με την έννοια των υστερότερων ελεύθερων αποφάσεων, αποφασίζουν για τη σημασία ενός περασμένου γεγονότος. Και επειδή οι υστερότερες αποφάσεις ούτως η άλλως μπορούν να ακολουθούν, αλλάζει η σημασία του εκάστοτε προηγούμενου χρονικά γεγονότος: «Έτσι είναι όλο μου το παρελθόν εδώ, προτρεπτικό, σπουδαίο, προστακτικό, αλλά με τη σχεδίαση του σκοπού μου επιλέγω το νόημά του και τις επιταγές, τις οποίες μου δίνει» (631). Επ' αυτού λέγει σχετικά ο Sartre: «Το μέλλον αποφασίζει, εάν το παρελθόν είναι ζωντανό η νεκρό» (631). «Η δύναμη του παρελθόντος αντλείται μόνον από το μέλλον» (632).

Από τη σχέση αυτή του κατευθυνόμενου προς το μέλλον παρόντος και του παρελθόντος προκύπτει όμως κάτι πιο ευρύτερο, το οποίο οδηγεί πάλι τον Sartre σε άμεση προσέγγιση του Dilthey: Το πνεύμα ενός περασμένου γεγονότος ή το νόημα του παρελθόντος καθολοκληρία δεν είναι ποτέ οριστικά καθορισμένο. Εφόσον ο άνθρωπος αλλάζει και εξελίσσεται, εφόσον κάνει νέα σχέδια και παίρνει αποφάσεις, αλλάζει επίσης το νόημα του παρελθόντος. Πρώτη φορά στο θάνατο αποφασίζεται τελεσίδικα το νόημα ενός συγκεκριμένου γεγονότος στη ζωή του ανθρώπου, και πρώτη φορά στο τέλος της ιστορίας φανερώνεται η σημασία της. «Έτσι θα χρειαζόταν αρχικά το κλείσιμο της ιστορίας της ανθρωπότητας, για να απαιτήσει ένα

συγκεκριμένο γεγονός.....οριστικό νόημα» (663). Ο Sartre μιλάει για την ιστορία γενικά, όπως επίσης για κάθε άνθρωπο, για ένα «παρελθόν που βρίσκεται υπό αίρεση» (634), για «un passé monumental et en sursis»¹⁵ (ένα παρελθόν μνημειακό και υπό αναβολή). Το παρελθόν είναι, λοιπόν, ως τέτοιο ακόμα αναποφάσιστο και [44/45] περιμένει μια υστερότερη απόφαση. Κάθε παρελθόν είναι με την έννοια αυτή προσωρινό. Έτσι, ο Sartre συγκρίνει την επίκλησή του με την υποθετική προστακτική του Kant: «Εάν θέλεις να έχεις τέτοιο παρελθόν, ενέργησε με ετούτον ή εκείνον τον τρόπο» και η επίκληση, για μια απόλυτα αποφασιστική εκλογή, της βασικής υπαρξιακής σκέψης του Sartre, οδηγεί τότε αναλογικά στην κατηγορική προστακτική. Με αυτήν ελευθερώνεται ο άνθρωπος από το παρελθόν.

Επίσης ο Gabriel Marcel, ασχολήθηκε στις φιλοσοφικές ημερολογιακές του σημειώσεις πολύπλευρα με τη σχέση του ανθρώπου με το παρελθόν του και παρ' όλο που δε φαίνεται να καταλήγει σε τελικό αποτέλεσμα, οι σημειώσεις του είναι ωστόσο απόδειξη και βεβαίωση μεγάλου ενδιαφέροντος. Αυτός διερωτήθηκε πρώιμα: «Τι είναι το παρελθόν μου; Ποια σχέση υπάρχει ανάμεσα στο παρελθόν μου και σε μένα»¹⁶. Διακρίνει μεταξύ "παρελθόντος, το οποίο εγώ είμαι" και του παρελθόντος, "το οποίο εγώ έχω": το πρώτο μου είναι "δεδομένο", σαν κάτι το αντικειμενικό, το άλλο όμως είναι "βιωμένο" και σαν τέτοιο μη αντικειμενικεύσιμο, και καταλήγει στο συμπέρασμα: «Όσο περισσότερο λοιπόν είναι δικό μου το παρελθόν πραγματικά και εσωτερικά..., τόσο λιγότερο είναι δεδομένο. Ίσως θα μπορούσε κανείς να πει ακριβέστερα, ότι είναι ζωντανό»¹⁷. Έτσι μπορεί να πει ρητά: «Είμαι το παρελθόν μου»¹⁸, και μ' αυτό εννοεί τη "συμπαθητική σχέση" μεταξύ των περασμένων και των παροντικών εμπειριών μου.

Αυτή η σκέψη εκλαμβάνεται σε υστερότερη θέση ως «ουσιαστική μεταβλητότητα του παρελθόντος»¹⁹. Ετούτο σημαίνει επίσης γι' αυτόν συνυπολογισμό του παρελθόντος στη ζωντανή προοδευτική εξέλιξη της ζωής. «Όσο πιο συγκεκριμένο νοείται το παρελθόν, τόσο περισσότερο δεν έχει νόημα να αποδίδεται ως αμετάβλητο»²⁰. Αυτός διαισθάνεται, ότι πρόκειται επιπρόσθετα για κάτι περισσότερο από μια απλή διαφορά ερμηνείας, αλλά φαίνεται ότι δεν ακολούθησε στη συνέχεια αυτές τις ερωτήσεις.²¹

¹⁵ Jean-Paul Sartre, *L'Être et le Néant*, Paris 1942. 582.

¹⁶ Gabriel Marcel, *Metaphysisches Tagebuch*. Μετ. από τον H. V. Winter, Wien - München 1955.231.

¹⁷ A. a. O. 341.

¹⁸ A. a. O. 353.

¹⁹ Gabriel Marcel *.Sein und Haben*. Μετ. από E. Behler. Paderborn 1954. 155

²⁰ A. a. O. 138.

²¹ A. a. O. 77.

5. ΤΟ ΠΑΡΕΛΘΟΝ ΠΟΥ ΣΥΝΕΧΕΙ

Ύστερα από αυτές τις προκαταρκτικές συζητήσεις για τη δυνατή επίδραση του ανθρώπου στο παρελθόν του, επιστρέφουμε στην αρχική ερώτηση για τη σωστή σχέση του ανθρώπου με το παρελθόν. Σε πολλά, διαδοχικά, στάδια προέκυψε ότι δεν πρόκειται για το παρελθόν, που αναγνωρίζεται από τη γεγονότα του, αλλά ότι ο άνθρωπος έχει πέραν αυτού σε μια ορισμένη έκταση, τη δυνατότητα να το αφομοιώσει με προσωπική παραγωγική αντιπαράθεση και να κερδίσει τις νέες του δημιουργικές δυνατότητες. Εφόσον διερωτάται κανείς για τη σωστή σχέση του ανθρώπου με το παρελθόν του, το ζητούμενο είναι να το κατανοήσει με έντιμη αντιπαράθεση, κατά τέτοιο τρόπο ώστε αρχικά να αναγνωρίσει τη σκληρή του υπόσταση, αλλά ταυτόχρονα να αποκομίσει από αυτό το θετικό νόημα, επάνω στο οποίο μπορεί να ανοικοδομήσει την υπόλοιπη ζωή. Για να το διατυπώσουμε με απλό τρόπο, το ζητούμενο είναι να κατανοήσουμε με τέτοιο τρόπο το εξωτερικά προδεδωμένο, την πράγμα- [45/46] τικότητα του παρελθόντος, και να το αφομοιώσουμε έτσι, ώστε να γίνει αυτό που θελήσαμε και ενδόμυχα αυτό που, με την έννοια αυτή, μπορεί και πρέπει κανείς να αναλαμβάνει υπεύθυνα. Με τον τρόπο αυτό παίρνει εδώ η απαίτηση τη μορφή της αρμονίας του ανθρώπου με το παρελθόν του.

Πρέπει επιπλέον να επανέλθουμε και πάλι στο διττό χαρακτήρα του παρελθόντος. Μετά τις εισαγωγικές παρατηρήσεις, προ πάντων μετά την έμφαση που έδωσε ο Sartre σ' αυτό το ερώτημα, το παρελθόν φάνηκε ως αυξανόμενη παγιοποίηση, η οποία περιορίζει διαρκώς το χώρο δράσης της ζωής. Αυτός όμως είναι ένας πολύ μονόπλευρος τρόπος παρατήρησης, διότι εκείνο, που έχει γίνει στο παρελθόν, δεν είναι μόνο περιορισμός, εναντίον του οποίου πρέπει να αμυνθεί κανείς λίγο ή πολύ με επιτυχία, αλλά παράλληλα, με τη θετική έννοια, το έδαφος που συνέχει την υπόλοιπη ζωή και την καθιστά δυνατή. Με ένα απλό παράδειγμα: Το σπίτι, το οποίο κατασκεύασε ο άνθρωπος, η επαγγελματική θέση, την οποία δημιούργησε, αλλά επίσης η γνώση και η ικανότητα, την οποία απέκτησε, όλα αυτά ετοιμάζουν, σύμφωνα με τη θετική πλευρά, δυνατότητες της ζωής, επάνω στις οποίες μπορεί στη συνέχεια να χτίσει. Σε κάθε περίπτωση ο άνθρωπος ζει επάνω στην πλατιά ράχη του παρελθόντος του - ή σύμφωνα με το γενικό ιστορικό νόημα: της παράδοσής του. Αυτή η θετική πλευρά, το παρελθόν ως μια συνεχούσα δύναμη, εύκολα παραβλέπεται, επειδή στην καθημερινή ζωή υπάρχει συχνά σαν κάτι αυτονόητο.

Θα πρέπει αρχικά, λοιπόν, να κατανοήσουμε: είτε το γνωρίζει ο άνθρωπος είτε όχι, το παρελθόν καθιστά δυνατή τη ζωή του. Δεν είναι με την έννοια αυτή περιορισμός της ελευθερίας του, αλλά εκείνο που πρωταρχικά κάνει δυνατή μια πλήρη νοήματος, μια δημιουργική ενέργεια. Και έτσι ο άνθρωπος ζει αρχικά σε απόλυτη αρμονία με το παρελθόν, χωρίς να συλλογίζεται πολύ γι' αυτό. Γνωρίζει για το παρελθόν του, θυμάται πολλά περασμένα γεγονότα. Διακρίνει επί πλέον μεταξύ ευχάριστων γεγονότων, τα οποία ευχαρίστως αναπολεί, και δυσάρεστων, τα οποία λιγότερο ευχάριστα σκέπτεται. Αλλά ότι υπάρχει ένα παρελθόν και ότι μπορεί να το αναπολεί, είναι αυτονόητο γι' αυτόν και λυπάται πάρα πολύ για τις αδυναμίες της μνήμης του, που τον κάνουν να ξεχνάει τόσα πολλά.

Πρώτη φορά όταν προκύπτουν δυσκολίες, όταν δηλ. καταστρέφεται η αφελής σχέση με το παρελθόν, φαίνεται το παρελθόν ως καταπίεση και ο άνθρωπος αρχίζει να αντιτάσσεται σ' αυτό. Εδώ προκύπτει πρώτη φορά η ανάγκη μιας αντιπαράθεσης με το παρελθόν. Αλλά ο σκοπός αυτής της αντιπαράθεσης δεν μπορεί να συνίσταται στην κατά το δυνατόν προοδευτική απελευθέρωση από το παρελθόν, αλλά μόνο στην παλινόρθωση της αρχικά ασυνείδητης αρμονίας σε ένα υψηλότερο, δηλ. συνειδητό επίπεδο. Τότε πρώτη φορά ο άνθρωπος, για να μιλήσουμε με τον Pfohler, δεν είναι πλέον δούλος του παρελθόντος του, όμως δεν είναι και κύριός του, ο οποίος μπορεί να αποφασίζει γι' αυτό, αλλά ζει με το παρελθόν του και στο παρελθόν του, όχι διαφορετικά, από ό,τι ζει με το σώμα του (Leib). Πρώτη φορά έτσι πληρούται το "έχειν" ενός παρελθόντος.

Είχαμε χαρακτηρίσει αρχικά το συμβάν, κατά το οποίο ο άνθρωπος οδηγείται σε συμφωνία με το παρελθόν, αναφερόμενοι στον Kierkegaard και στον Heidegger, ως [46/47] παραλαβή (Übernehmen), αλλά προσδιόρισαμε στο μεταξύ αυτό το συμβάν λεπτομερέστερα και αναγνωρίσαμε, ότι δεν πρόκειται μόνο για προσαρμογή του ανθρώπου στο προδομένο γι' αυτόν ως παγιωμένο παρελθόν, αλλά και για προσαρμογή του παρελθόντος στον άνθρωπο, δηλ. για μεταλλαγή του παρελθόντος μέσα από τον άνθρωπο. Μόνο και τα δύο μαζί πραγματοποιούν το όλο θέμα της αντιπαράθεσης με το παρελθόν.

6. ΤΟ ΑΠΟΛΙΘΩΜΕΝΟ ΠΑΡΕΛΘΟΝ

Δίπλα όμως στη φυσιολογική λήθη, που ανήκει πρωταρχικά στην ουσία της ζωής, με την οποία το ασήμαντο της ζωής διαχωρίζεται και πάλι, υπάρχει και μια άλλη μορφή λήθης, στην οποία ο άνθρωπος -συνειδητά ή, ως επί το πλείστον, ασυνείδητα - επιδιώκει να εμποδίσει την αντιπαράθεση οδυνηρών τμημάτων του παρελθόντος στον εαυτό του, όταν δηλ. απλά επιχειρεί να κρατήσει μακριά του το «ακατανίκητο παρελθόν».

Στη θέση αυτή υπεισέρχεται η μεγάλη σημασία της Ψυχανάλυσης για την κατανόηση της ανθρώπινης χρονικότητας. Η ψυχανάλυση κάνει λόγο για "απόθηση", με την οποία απωθούνται στο ασυνείδητο ανεπιθύμητα περιεχόμενα της συνείδησης. Όμως το σπουδαιότερο στην ψυχαναλυτική γνώση βρίσκεται στο ότι τα απωθημένα περιεχόμενα της συνείδησης δεν εξαφανίζονται εύκολα, αλλά στη συνέχεια ασυνείδητα επιδρούν, εξωτερικεύονται με αναγκαστικούς μηχανισμούς, οι οποίοι επιδρούν κατόπιν σε ψυχικές παθήσεις και τελικά θέτουν την ίδια τη ζωή σε αμφισβήτηση. Ότι η Ψυχανάλυση ονομάζει «συμπλέγματα» («Komplexe»), είναι τέτοιες επιδράσεις ακατανίκητου παρελθόντος. Εδώ δεν μπορούμε φυσικά να αναπτύξουμε όλη την ψυχολογική θεωρία. Το σπουδαίο για την τωρινή σχέση είναι, ότι τα απωθημένα περιεχόμενα καταπιέζονται όχι αιτιώδη, ότι πολύ περισσότερο σε μια δεδομένη κρίση οδηγούν τελικά σε αδιέξοδο και ότι η υπέρβαση αυτής της κρίσης, η ενδεχόμενη θεραπεία με ψυχαναλυτική αντιμετώπιση, συνίσταται σε τούτο, να επανέλθουν στη συνείδηση τα απωθημένα συμπλέγματα, τα ακατανίκητα προβλήματα και για την αντιμετώπισή τους να πάρουμε αυτό, το οποίο παραμελήθηκε σε προηγούμενο χρονικό σημείο.

Τη χρονική άποψη αυτών των σχέσεων ακολούθησε επακριβώς ο Haeuptner σε μια πολύ οξυδερκή εργασία του «Για την χρονοκονσέρβα και το πρόβλημα του χαρίεντος»²². Αυτός μιλάει για "χρονοκονσέρβες" ("Zeitkonserve") προκειμένου να εκφράσει την άποψη, ότι τμήματα από το ζωντανό, και με την προοδευτική εξέλιξη της ζωής, ταυτόχρονα διαρκώς μετακινούμενο παρελθόν, απωθούνται, αποβάλλονται από τη ζωή και "συσκευάζονται" σαν σε ένα κουτί κονσέρβας. Αυτά τα κουτιά δεν κινούνται μαζί (με τη ζωή), παραμένουν δηλ. για την όλη εξέλιξη ξένα σώματα. «Όταν λείπει εκείνη η επεξεργασία βιωμάτων και ενεργειών, τότε κοκκαλιάζει το ίδιο το ρεύμα: μερικά κομμάτια χρόνου παραμένουν σαν βράχια ή σαν "κόμποι" στη ροή του χρόνου, στέκουν σε κτηνώδη παρουσία»²³. Ο Haeuptner μιλάει για [47/48] "πλανητικούς όγκους", οι οποίοι συστέλλονται σαν κάτι άκαμπο μέσα στην κινούμενη ζωή και δείχνει με μια ολόκληρη σειρά καλοδιαλεγμένων λογοτεχνικών παραδειγμάτων, πώς αυτό το "κονσερβοποιημένο" παρελθόν ξεδιπλώνει έναν καθαρά μηχανικό αυτοματισμό, ο οποίος κινείται εναντίον της ίδιας της ζωής και τελικά απειλεί να την καταστρέψει. Εκεί ανήκει π.χ. και η απειλητική καταπίεση, που παρουσιάζεται σε κάποιες ποιήσεις, ένα κακό κομμάτι του παρελθόντος, το οποίο αποκόπηκε για καιρό από τους ήρωες και θεωρήθηκε ότι είχε ξεχαστεί, επαναλαμβάνεται λεπτομερώς και επακριβώς,

²² Gerhard Haeuptner, Über die Zeitkonserve und das Problem des Revenant, in: Studien zur geschichtlichen Welt. Gesammelte Aufsätze. Forschungen zur Pädagogik und Anthropologie, 10. Bd. Tübingen 1970, 1 ff - Συγκρ. και 98 ff.

²³ A. a. O. S. 7.

και οδηγείται έτσι στην αποσύνθεση. Ακριβώς σε τέτοιες αρνητικές εξελίξεις αίρεται η συνήθης φυσιολογική κατάσταση και φανερώνεται η όλη σπουδαιότητα της σωστής σχέσης με το παρελθόν, δηλ. μιας σχέσης, που το ενσωματώνει στη ζωντανή εξέλιξη. Και όμως δεν μπορούμε να συνεχίσουμε εδώ με τα παιδαγωγικά προβλήματα, που προκύπτουν απ' αυτό, επειδή και η άλλη πλευρά, που μέχρι τώρα ουσιαστικά για λίγο παρουσιάστηκε, θα ερευνηθεί λεπτομερέστερα: Η σχέση του ανθρώπου με το μέλλον του.